

AKTIVITY OLOMOUCKÉ KARTOGRAFIE V GEOLINGVISTICKÉM A LITERÁRNÍM VÝZKUMU

Vít Voženílek, Alena Vondráková, Jakub Koníček

Univerzita Palackého v Olomouci

DEPARTMENT OF GEOINFORMATICS

Palacký University in Olomouc | Faculty of Science

KARTOGRAFIE A JAZYKOVĚDNÍ VÝZKUM

DEPARTMENT OF GEOINFORMATICS
Palacký University Olomouc

Ústav pro jazyk český
Akademie věd České republiky

4 projekty kartografů/geoinformatiků s jazykovědci

Nářečí českého jazyka interaktivně. Dokumentace a zpřístupnění mizejícího jazykového dědictví jako nedílné součásti regionálních identit (NAKI II, 2020-2022)

Atlas českého jazyka 2027: celouzemní výzkum nářečí českého jazyka po 50 letech (NAKI III, 2023-2027)

Jazyková paměť regionů České republiky. Metody strojového učení pro uchování, dokumentaci a prezentaci nářečí českého jazyka (NAKI III, 2023-2027)

Research into representations of intercultural contacts in Czech travelogue texts from the Mediterranean up to 1918, using digital humanities (ERASMUS+, 2022-2025)

Nářečí českého jazyka interaktivně

kartografické výstupy

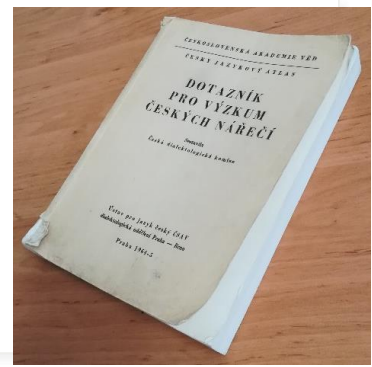
Mapové výstupy

- Slezské asibilace v druhé polovině 20. století
- Výsledky vývoje tvrdého y ve 20. století
- Ústup dvojího l během 20. století
- Pomnožná jména v nářečích
- Vybrané jevy hláskoslovného vývoje českých nářečí ve 20. století

Atlasy

- Atlas nářečí českého jazyka – krácení vokálů
- Atlas nářečí českého jazyka – instrumentál plurálu
- Atlas nářečí českého jazyka – deklinace substantiv

Mapování českých nářečí

- 4 364 informátorů (věk 65–75) v 420 vesnicích (1964-1972)
- 1 032 informátorů (věk 65–75 a 14–15) v 57 městech (1973-1976)
- dotazník s 2.649 položkami

Výzkumné lokality

Nářečí českého jazyka interaktivně...

softwarové výstupy

Databáze DIDA

zpřístupňující unikátní záznamy nářečí z více než 1000 různých zdrojů

Software PROPONAR

pro pořizování a organizaci multimediálních nářečních dat

Aplikace PROMAP

pro víceúrovňovou organizaci nářečních mapových podkladů

Databáze INTEGRA

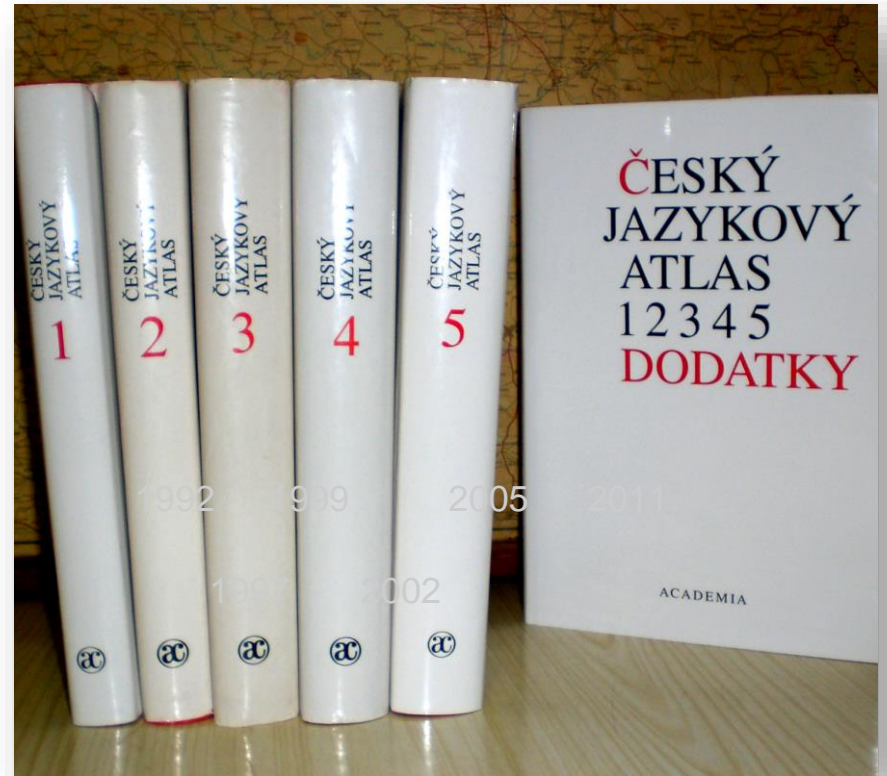
databáze gramatických dat a jejich interpolací

Geoportál DIAMA

webový nářeční geoportál zobrazující 300+ interpolovaných dialektologických map

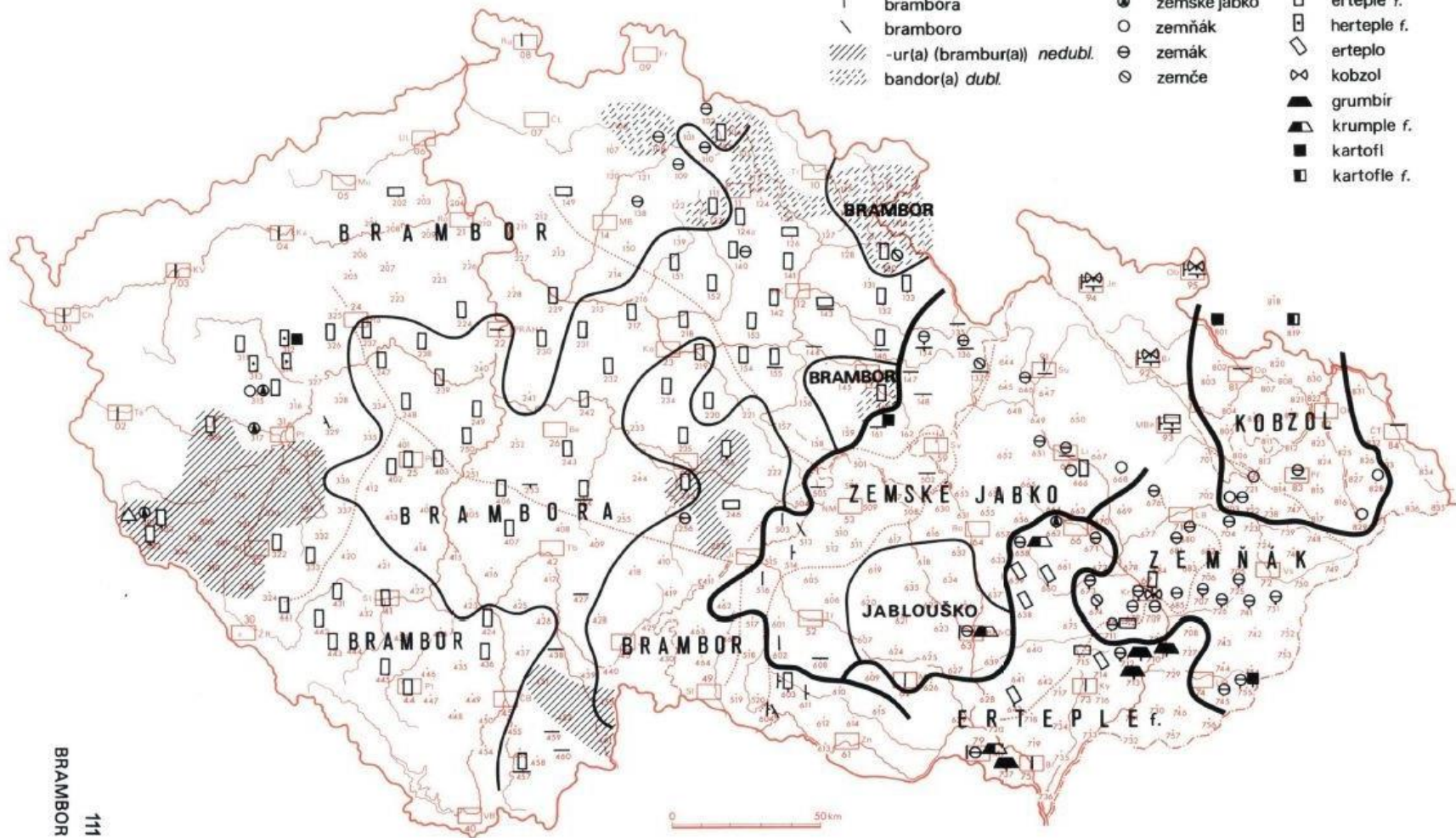
Český jazykový atlas

- vydán v letech 1992-2011
- 6 svazků
- 1.600 map

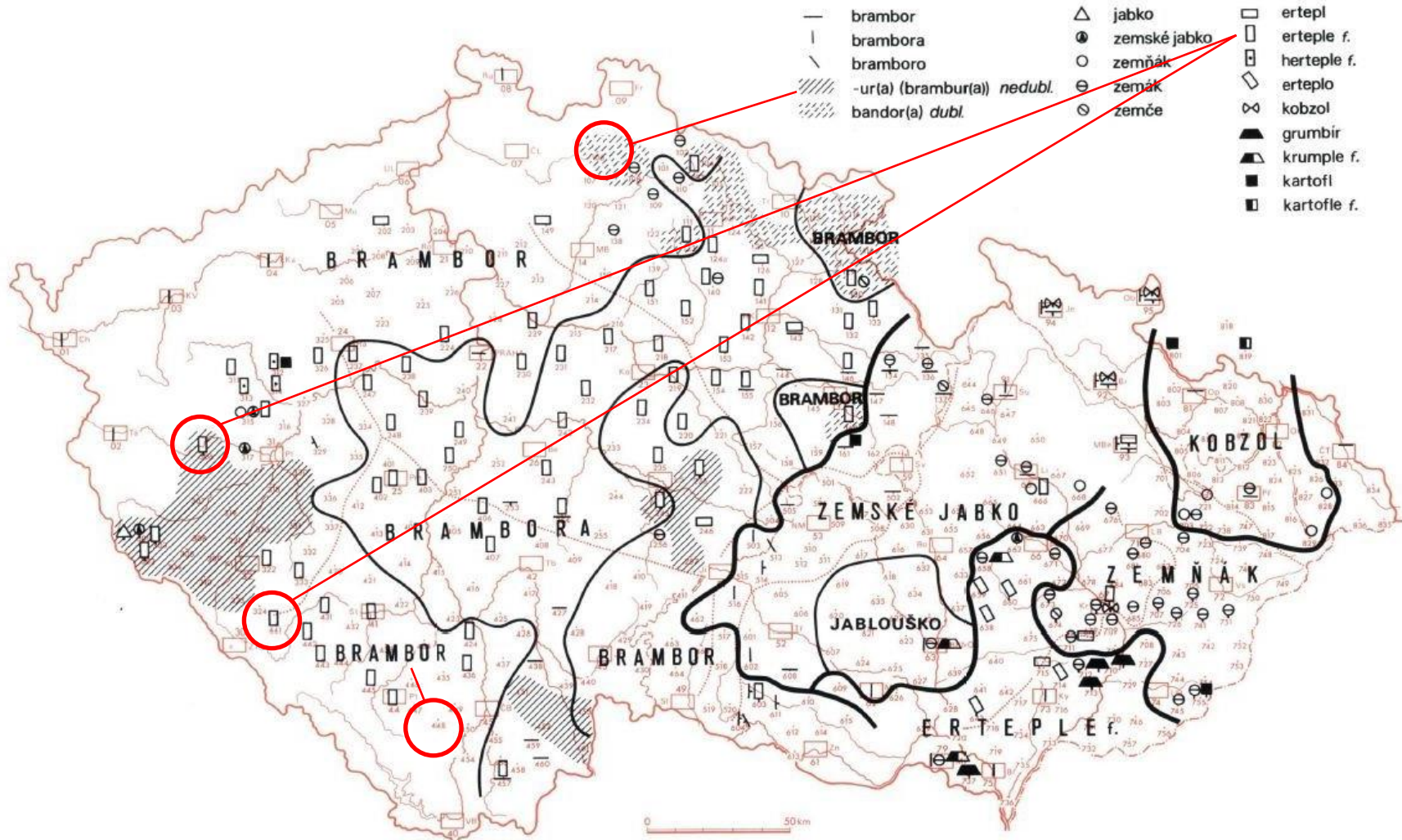

—	brambor	△	jabko	□	ertepl
- - -	brambora	●	zemské jabko	□	erteple f.
— / —	bramboro	○	zemňák	□	herteple f.
▨	-ur(a) (brambur(a) nedubl.	⊖	zemák	◇	ertepl
▩	bandor(a) dubl.	⊙	zemče	⊗	kobzol
				▲	grumbir
				▲	krumple f.
				■	kartofi
				■	kartofle f.

BRAMBOR
111

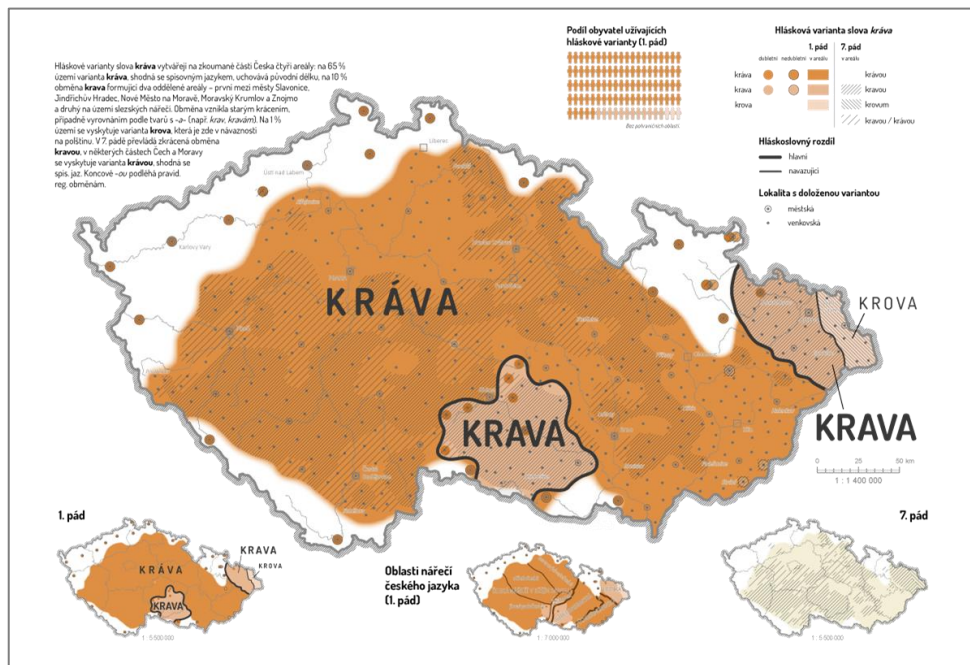
Atlas nářečí českého jazyka – krácení vokálů

Kartografické cíle a účel:

- digitalizace map z Českého jazykového atlasu
- žádné změny ani aktualizace obsahu map
- přepracování vzhledu atlasu
- nový znakový klíč
- poskytnout jazykovědcům srozumitelnější mapy (badatelům, učitelům, etnografům, historikům apod.)

Atlas nářečí českého jazyka – krácení vokálů nový znakový klíč

Legenda hlavních analytických nářečních map

Rozšíření hláskových variant

v 1. pádě

- v areálu
- nedubletní
- dubletní
- pohraniční oblasti bez souvislého výzkumu nářečí

v jiném pádě

- v areálu

Hláskoslovný rozdíl

- hlavní
- navazující
- vedlejší

Popis hláskoslovného rozdílu

HRÁCH

hlavního

VITR

navazujícího

věter

vedlejšího

Topografický podklad

- státní hranice
- řeka
- krajské město

Lokalita s doloženým výzkumem

- městská
- venkovská

Legenda map výzkumných lokalit

Lokalita s doloženým výzkumem

- městská
- venkovská

Popis výzkumných lokalit

413 číslo lokality

Název obce

- PRÁHA hlavní město
- Jihlava krajské město
- Nová Ves vybraná obec

Pravidelné regionální obměny

Izoglosy hláskových obměn

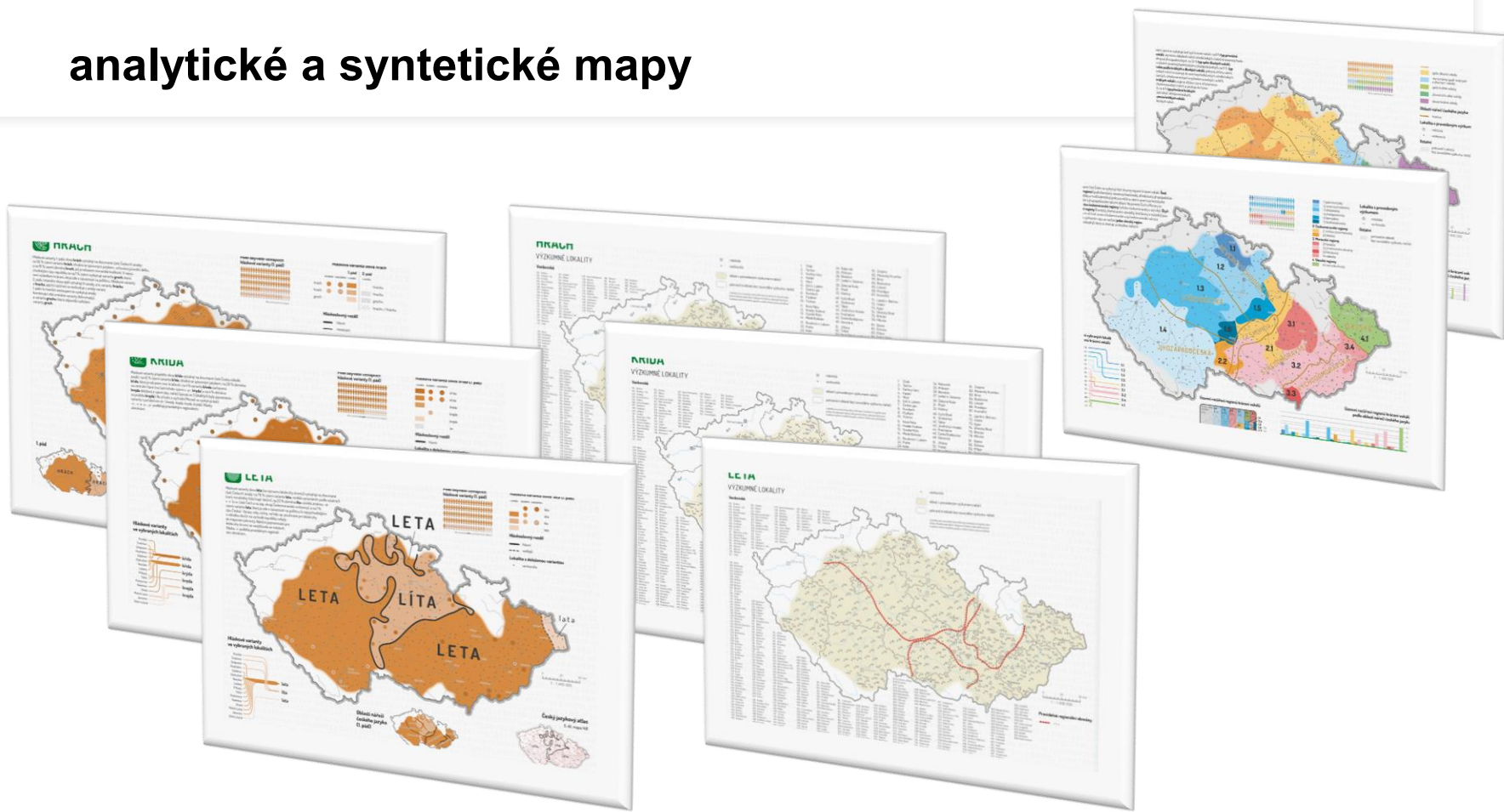
-
-
-
-

Topografický podklad

- oblast s provedeným výzkumem nářečí
- pohraniční oblasti bez souvislého výzkumu nářečí
- státní hranice
- krajská hranice
- řeka
- krajské město

Atlas nářečí českého jazyka – krácení vokálů

analytické a syntetické mapy

Atlas nářečí českého jazyka – krácení vokálů

JAK ČÍST ATLAS ANALYTICKÉ MAPY

Název mapy
Mapa má své jediné pojmenování dle zkrumnaného slova a piktogram vyjadřující jeho význam.

Textové pole
Stručná interpretace hláskových variant, jejich původu a případná specifika dialektologického výzkumu slova (podstatný výklad ve 5. dílě ČJA).

Dendrogram výzkumných variant ve vybraných lokalitách
Alternativní prvek mapy 1. pádu. Diagram zobrazuje vybrané lokality tak, aby zastupovaly nářeční typy nebo podskupiny: Ponáka (typ podkřovinský), Trávníce (typ blatovský/ještědský), Sítence (typ kousko-řitoměřický), Postržev (typ choňovský/domažický), Soběnov (typ dvořeňský), Chrástovice (typ znojemský), Nosslav (typ zedčehovický), Lázně (typ horácký), Příkazy (centrální středomoravská podskupina), Tisín (typ chuácký), Pátekovice (typ doňský), Hlavenkovice (babičská podskupina), Stará (typ hepančický), Město Lázeň (topanická podskupina), Janovice (topanická podskupina), Dolejší Lutyně (přechodová nářečí česko-polská). Lokality jsou seřazeny podle oblasti nářečí českého jazyka.

Mapa 1. pádu
Doplňující mapa s výsledky výzkumu sledovaného slova v 1. pádu. Vydání pomocí barevně odlišených areálů a značek. Mapa je v měřítku 1:5 500 000.

Mapa oblasti nářečí českého jazyka
Mapa zobrazuje nářeční oblasti českého jazyka a slouží k porovnání výsledků napomení tohoto slova v 1. pádu s vymezením nářečních oblastí. Mapa je v měřítku 1:7 000 000.

Mapa doplňujícího pádu
Výsledky výzkumu zkrumnaného slova v jiném než 1. pádu vyjádřené pomocí značek. V mapě jsou značky z legendy hlavní mapy. Tento prvek je vzájemně alternativní s původní mapou z ČJA v závislosti na počtu znázorněných pádů v hlavní analytické mapě.

Diagram podílu obyvatel užívajících hláskové varianty
Každá postava zastupuje 1% obyvatel. Varianty jsou vyjádřeny pomocí barvy v legendě. V diagramu jsou sledovány pouze varianty v 1. pádu. Data o obyvatelstvu vycházejí ze Sčítání lidu, domů a bytů 2011.

Legenda hlavní mapy
Skládá se ze tří částí: 1. rozlišení hláskových variant, ve kterém je zobrazen 1. pád, jenž je vyjádřen barevnými plochami a bodovými značkami; 2. vklebené mapy jsou doplňující značky pro další mapování pádů, jenž je zobrazen pomocí značek; 3. hláskoslovce rozdíly vyjádřené pomocí značek, značky pro lokality s dočasnou variantou. Legenda se vztahuje k rozpisům 1 a doplňujícího pádu.

Hlavní analytické mapa
Značuje výsledky výzkumu hláskových variant slova pomocí barevně odlišených areálů ohraničených izoglossami. Doplňující prvky jsou bodové značky (piktogramy) hláskových variant. Typy prvků jsou rozděleny na dva typy:

- **dublety** – v dané lokalitě byla zaznamenána jak varianta vyznačená pomocí bodového prvku, tak i varianta vyjádřená barevnou areálou.
- **nedublety** – v dané lokalitě byla zaznamenána pouze varianta vyjádřená pomocí bodového prvku.

Dále jsou barevně rozlišeny areály doplněné prvky hláskových variant. V některých mapách se vyskytují také areály tvořené šraflami, které znázorňují hláskové varianty v jiném než 1. pádu.

Měřítko hlavní mapy

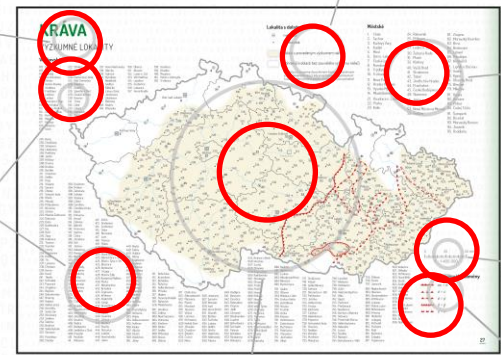
Původní mapa z ČJA
Pro porovnání je na vybraných mapových listech zobrazena původní mapa z Českého jazykového atlasu. Mapa bez legendy je umístěna v pravém dolním rohu mapového listu v měřítku 1:7 000 000. Tento prvek je vzájemně alternativní s mapou doplňujícího pádu v závislosti na počtu znázorněných pádů v hlavní analytické mapě.

JAK ČÍST ATLAS MAPY VÝZKUMNÝCH LOKALIT

Název mapy
Děponuje název analytické nářeční mapy.

Seznam venkovských lokalit
Uvádí názvy všech venkovských lokalit, ve kterých proběhl dialektologický výzkum pro řešené slovo. Lokality jsou členěny a seřazeny do skupin podle oblasti nářečí českého jazyka.

Legenda hlavní mapy
Obsahuje značky pro lokality, ve kterých byla zaznamenána varianta řešeného slova, a znak pro pohraniční oblasti bez souvisehého výzkumu nářečí.

Seznam městských lokalit
Uvádí názvy všech městských lokalit, ve kterých proběhl dialektologický výzkum pro řešené slovo. Lokality jsou členěny a seřazeny do skupin podle oblasti nářečí českého jazyka. Specifické jsou městské lokality v pohraničních oblastech. Pokud výzkum slova v městských lokalitách neprobíhal, není tento kompozitní prvek vykreslen.

Měřítko hlavní mapy

Hlavní mapa výzkumných lokalit
Zobrazuje umístění výzkumných lokalit, ve kterých proběhl dialektologický výzkum pro řešené slovo. Každá lokalita je označena Čoelým kódem. Klíč odkazuje na seznam venkovských nebo městských lokalit.

Pravidelné regionální obměny
U některých slov se v hlavním mapovém poli nacházejí hranice pravidelných regionálních obměn.

Atlas nářečí českého jazyka – instrumentál plurálu

Kartografické cíle a účel

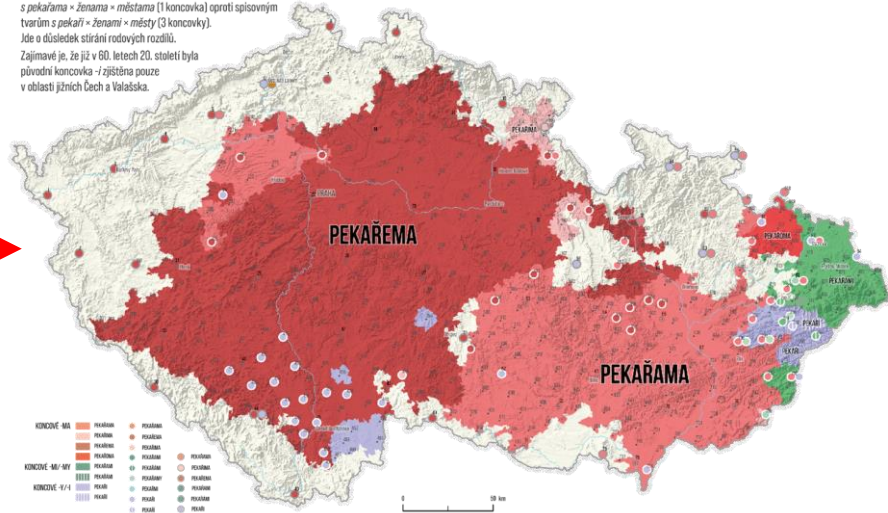
- **nový obsah** map generovaný původním algoritmem (ne digitalizace map z Českého jazykového atlasu)
- **výřezy** zajímavých lokalit
- **nový znakový klíč**
- **nový design** uspořádání atlasu
- poskytnout srozumitelnější mapy širšímu okruhu uživatelů (badatelům, učitelům, etnografům, historikům apod.)

Atlas nářečí českého jazyka – instrumentál plurálu nový znakový klíč

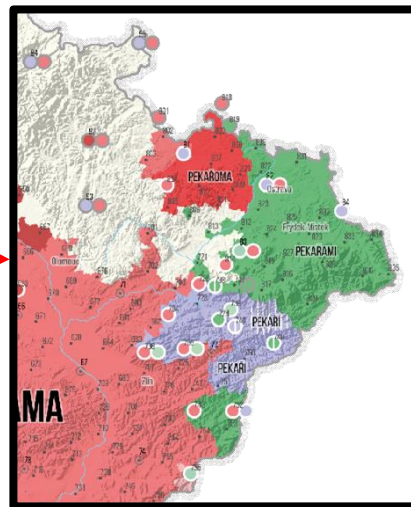
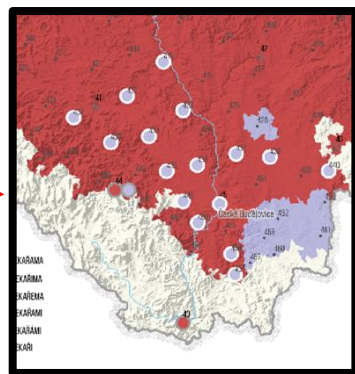

185
PEKAŘI
instr. pl. m.

Původní koncovka *-i* (*s pekaři*) je v mluvené češtině vytačována zakončením *-ma* (*s pekařama/pekařema atd.*). Tvary *s -ma* se užívají i u dalších podstatných jmen různých rodů a vzorů, srov. nespisovné tvary *s pekařama + ženama + městama* (1 koncovka) oproti spisovným tvarům *s pekaři + ženami + městy* (3 koncovky). Jde o důsledek stírání rodových rozdílů. Zajímavé je, že již v 60. letech 20. století byla původní koncovka *-i* zjištěna pouze v oblasti jižních Čech a Valašska.

Atlas nářečí českého jazyka – instrumentál plurálu nový znakový klíč

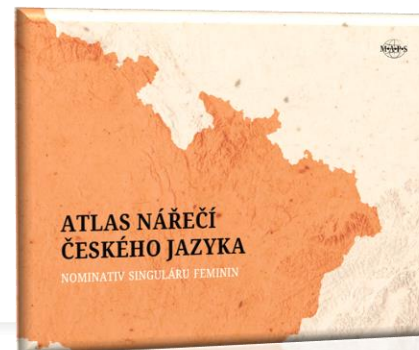
Atlas nářečí českého jazyka – deklinace substantiv

Kartografické cíle a účel:

- obsah mapy generovaný původním algoritmem (ne digitalizace map z Českého jazykového atlasu)
- modifikace znakového klíče z atlasu II
- analytické a syntetické mapy
- výřezy zajímavých lokalit
- **nový** design uspořádání atlasu, inspirovaný výstavou map
- poskytnout srozumitelnější mapy širšímu okruhu **uživatelů-laiků** (badatelům, učitelům, etnografům, historikům apod.)

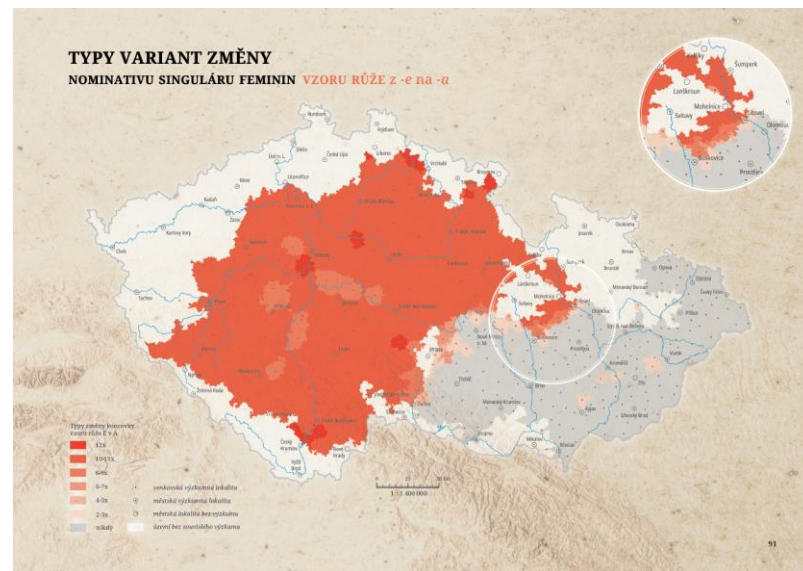
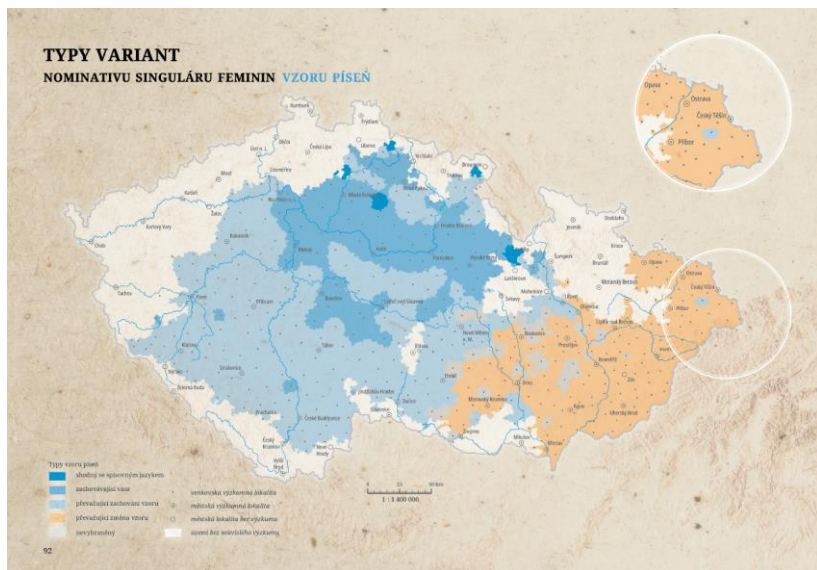
Atlas nářečí českého jazyka – nominativ singuláru feminin

Kartografické cíle a účel:

- obsah mapy generovaný původním algoritmem (ne digitalizace map z Českého jazykového atlasu)
- modifikace znakového klíče z atlasů II a III
- analytické a syntetické mapy
- **nový** design uspořádání atlasu
- **QR kód** pro audionahrávky
- využití **AI pro grafiku**

Atlas nářečí českého jazyka – nominativ singuláru feminin

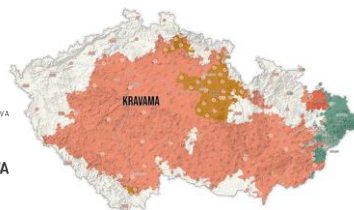
Od Českého jazykového Atlasu k Atlasům nářečí českého jazyka (I-IV)

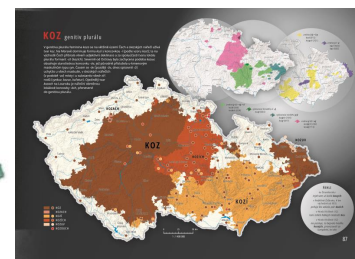
2006

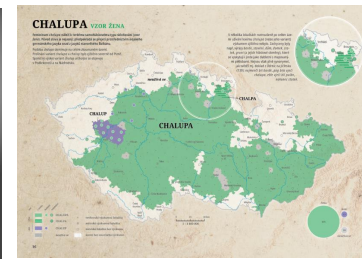
2020

2022

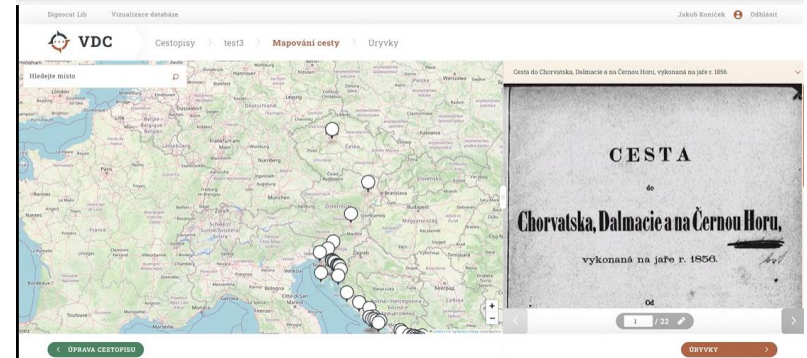
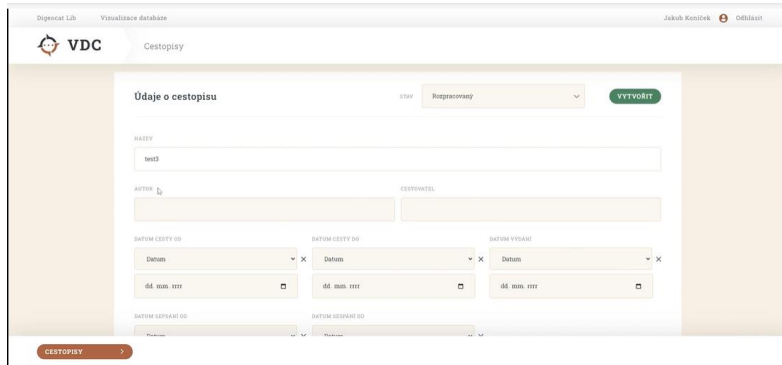
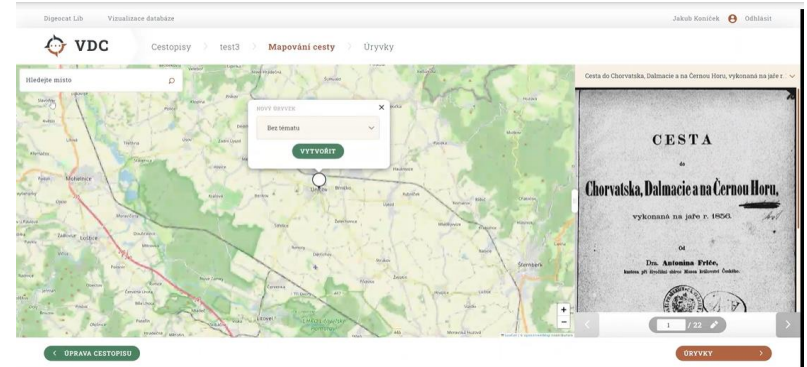

2022

2023

Research into representations of intercultural contacts in Czech travelogue texts from the Mediterranean up to 1918, using digital humanities

DĚKUJEME ZA POZORNOST

Vít VOŽENÍLEK

Alena VONDRÁKOVÁ

Jakub KONÍČEK

DEPARTMENT OF GEOINFORMATICS
Palacký University Olomouc

This paper is supported by project No. DG20P02OVV029 „Czech dialects in an interactive view. Documentation and ways to the accessibility of the disappearing linguistic heritage as an integral part of regional identities“; support provider: Ministry of Culture of the Czech Republic, NAKI II Program.